

УДК 373.5.016:[94+34]:930.25(477)«179/185»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-203-225>

**USE OF ARCHIVAL MATERIALS ON TERRITORIAL
AND ADMINISTRATIVE DEVELOPMENT OF KYIV
PROVINCE IN THE END OF THE XVIIIth – THE FIRST
HALF OF THE XIX CENTURY IN HISTORY AND LAW
LESSONS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION
INSTITUTIONS**

**ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО
ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ РОЗВИТОК
КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. НА УРОКАХ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Тетяна Соловійова,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання*

E-mail:

solovjovatetana001@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0797-2182>

Research ID: AAB-1992-2021

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Tetiana Soloviova,
*Ph.D. in Historical Sciences,
Assistant Professor Department
of General History, Science of
Law and Teaching Methods*

E-mail:

solovjovatetana001@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0797-2182>

Research ID: AAB-1992-2021

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Володимир Сіропол,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання,
E-mail: woozik1980@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6069-2609>
Researcher ID: U-8091-2018
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Volodymyr Siropol,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Assistant Professor Department
of General History, Science of
Law and Teaching Methods
E-mail: woozik1980@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6069-2609>
Researcher ID: U-8091-2018
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Вікторія Грукач,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання
E-mail:
vikoriyagruckach@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4304-4831>
Researcher ID: AAB-2005-2021
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Viktoriia Hrukach,

*Ph.D. in Jurisprudence Science,
Assistant Professor Department
of General History, Science of
Law and Teaching Methods
E-mail:
vikoriyagruckach@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4304-4831>
Researcher ID: AAB-2005-2021
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The urgency of the research topic is caused by the search for the main ways of development of modern historical education. Today, the requirements for the learning process, especially in

senior classes, require some systematization of methodological techniques. The interaction of teachers and students as a result of using different means of involving and processing historical documents should be aimed at developing such skills and abilities that would allow students to independently acquire knowledge from various sources and use them correctly in future activities.

Involvement in the educational process of documents on the territorial and administrative development of Ukraine in the late 18th – first half of the 19th century. the empire actively pursued a policy of Russification and incorporation in the Ukrainian provinces, in particular in the right-bank ones, which had recently been annexed by the Polish-Lithuanian Commonwealth. The need to study sources on the topic of the article is also caused by the need. The human factor is called upon to play an important role in this direction, as there are cases of unprofessionalism and abuse of office in modern state institutions. In this regard, the legislative regulation of the administrative, judicial apparatus, professional and moral principles of civil servants should be reviewed. In the process of reform, one should turn to one's own traditions as well as to the European experience.

Keywords: *documents, educational process, methodical receptions, province, legislation, territorial-administrative development.*

Постановка проблеми. Пошук шляхів розвитку сучасної історичної науки спонукає методистів та вчителів до узагальнення основних цілей процесу навчання історії в школі, якими є формування історичних знань, розвиток історичного мислення та підготовка шкільної молоді до свідомого життя. Визнаючи учня суб'єктом власної пізнавальної діяльності, активним учасником процесу навчальної взаємодії, сучасна методика навчання історії вбачає першочерговим не предметний, а особистісний орієнтир. Дослідники-методисти, впроваджуючи педагогічну концепцію проблемно-розвиваючого навчання, наголошують на таких факторах у

процесі самореалізації людини, як усвідомлення історичного досвіду, пробудження бажання самостійно аналізувати проблемний матеріал та робити власні висновки. Тому стає зрозумілою підвищена зацікавленість української спільноти до процесу оновлення джерельної бази з історії. А для дослідників галузі методики викладання історії в школі постає завдання ефективного використання документів у навчальному процесі.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел та літератури з питань територіально-адміністративного розвитку України на прикладі Київської губернії в кінці XVIII – на початку XIX ст. надасть вчителю можливість вибору історичного документу з метою використання його в сучасному процесі шкільного навчання історії.

Аналізуючи джерельну базу нашого дослідження варто зауважити, що наявну базу джерел умовно можна поділити на дві групи. До першої можна віднести різного роду нормативні документи російської імперської влади. Вони містяться в Повному зібрані законів Російської імперії. Їх аналіз дає можливість нам поетапно проаналізувати особливості та перебіг реформування адміністративно-територіального устрою українських земель, які входили тоді до складу Російської імперії. Другу групу джерел становлять матеріали архівних установ, зокрема Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Їх вивчення дало змогу познайомитися з реальним перебігом поточних справ пов'язаних з реформуванням та формує уявлення про ситуацію на місцях у Київській губернії.

Проблеми формування адміністративного апарату в Російській імперії у першій половині XIX ст. в цілому, і України зокрема, досліджуються в сучасній українській історіографії. У збірнику виступів на науково-практичній конференції, яка проходила 18 листопада 2008 р. в Києві, міститься низка статей по темі дослідження. Серед них варто виділити матеріали В. Шандри (Шандра, 2005; 2009). Монографія М. Бармака, присвячена формуванню владних інституцій Російської імперії

на Правобережній Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. в якій автор проаналізував організаційно-правові форми дворянського самоврядування та виборних посадовців, визначив чинники кар’єрного росту цивільних державних службовців (Бармак, 2007). У 2009 році побачила світ п’ятитомна колективна праця, яка містить значний масив документів та узагальнених досліджень з історії вітчизняного чиновництва. Публікації Н. Щербак простежують вплив польського фактора на формування політики царського уряду на Правобережжі, аналізують історико- правові джерела, які відтворюють специфіку правобережних губерній (Щербак, 2005). У монографіях Т. Соловйової, О. Ткаченко, В. Грукач на підставі введення до наукового обігу нових відомчих нормативно-правових актів та архівних документів з’ясовано правові засади й історико-правові передумови адміністративно-територіальних змін, які відбувалися у Правобережній Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (Соловйова, 2021; Ткаченко, Грукач 2021).

Мета дослідження проаналізувати архівні матеріали з питань територіально-адміністративного розвитку України в кінці XVIII – першій половині XIX ст. та залучити їх до опрацювання на уроках з історії і правознавства у школі.

Виклад основного матеріалу. Кінець XVIII ст. позначився в історії істотними змінами на політичній карті світу та став фатальним для однієї з найбільших європейських держав – Речі Посполитої. Країна була розділена між Пруссією, Російською та Австрійською імперіями, які на той час значно впливали на різні сфери життя європейських країн. В результаті другого та третього поділів Речі Посполитої до Російської імперії, що прагнула посісти провідне місце на континенті, відійшли значні території Правобережної України.

Мета і комплекс заходів щодо приєднання Правобережжя формувалися поступово. Вони пройшли кілька етапів, які завершилися інтеграцією регіону в імперський простір. Юридично територія опинилася в новій державі, а фактично

ще тривалий час перебувала під польським впливом. В українських губерніях були запроваджені централізовані адміністративно-територіальні зміни, зокрема відбулася заміна воєводств губерніями. Значно реформовано адміністративний апарат, членів якого не обирали, а призначали. Замість найманого, було введено регулярне військо, яке доповнювали формування добровольців. Зазнала змін система відносин держави та індивіда. На початковому етапі перебування Правобережної України у складі Російської імперії тимчасово зберігалися ще традиційні польські порядки.

Імператорський указ Павла I «О новом разделении государства на губернии», виданий 12 грудня 1796 р. згідно з яким намісництво як територіальна одиниця мало бути виведене з ужитку, а вся територія Російської імперії перерозподілялася на 41 губернію, а на особливих правах створювалися Малоросійська, Ліфляндська, Естляндська, Выборзька, Курляндська, Литовська, Мінська, Білоруська, Київська, Волинська та Подільська губернії (Полное собрание законов... т. 24, № 17634). Сенат для виконання імперського указу видав розпорядження про виділення територій для створення нової Київської губернії. У наказі від 30 листопада 1796 р. зокрема, зазначалося, що «город Киев с его окружностью по положению его за р. Днепром от Малой России отделить для того, что к оному особая губерния из возвращенных к империи нашей от Польши земель будет» (Полное собрание законов... т. 24, № 17594). Російська імперія поступовий перерозподіл цих територій розпочала ще в грудні 1792 р., коли деякі правобережні українські містечка було включено в повіти прикордонних російських губерній. Саме тоді до Київського повіту відійшли Канів, Корсунь, Богуслав, Васильків, Димер (Кузнець, 2005: 7). Від Брацлавської до Київської губернії, в період її створення відійшли такі староства, як Таращанське, Богуславське, Синицьке, Корсунське, Канівське, Кагарлицьке, Гармаківське. Київську губернію було створено за указом Павла I від 30 листопада

1796 р., за але насправді її установи свою роботу розпочали лише 29 серпня 1797 р. Тоді ж Київ став губерньським містом. Сама губернія складалася з 12 повітів, які частково було приєднано від Волинської, Брацлавської та Вознесенської, зокрема Київський, Черкаський, Чигиринський, Катеринопільський, Уманський, Липовецький, П'ятигорський, Сквирський, Махнівський, Радомишльський, Богуславський і Васильківський. У 1798 р. кордони деяких повітів було дещо змінено, зокрема, замість Катеринопільського повіту створено Звенигородський. Саме в такому вигляді Київська губернія проіснувала до другої половини XIX ст., коли замість П'ятигорського і Богуславського створено Канівський та Таращанський повіти (Кузнець, 2005: 8). Губернаторам необхідно було здійснити не лише опис території, а й перепис населення. При створенні нових губерній уряд враховував кількість душ чоловічої статі (близько 700 тис. в одній), а в повітах 40-50 тис. душ. (Кузнець, 2005: 9).

29 серпня 1797 р. Павлу I було надано доповідь Сенату «О назначении границ губерниям Новороссийской, Киевской, Подольской, Волынской, Минской, Малороссийской и о разделении их на уезды» складену на основі звітів губернаторів. Згідно з указом Павла I від 29 серпня 1797 р. і у відповідь на цю доповідь було розпочато проведення нової адміністративно-територіальної реформи. Процес перегрупування територій тривав кілька років (Полное собрание законов... т. 24, № 18117). Урядом було прийнято рішення про те, що при перерозподілі повітів по губерніях необхідно виділити їх повністю, а не частинами, щоб уникнути труднощів у розрахунках. У зв'язку з цим до повітів Київської губернії (Київський, Дмитрівський, Васильківський, Корсунський, Богуславський і Канівський) було приєднано від Волинської губернії Радомишльський, від Брацлавської – Сквирський, П'ятигорський, Липовецький, та Махновський, від Вознесенської – Черкаський, Чигиринський, Катеринославський і Уманський. Чисельність населення на

приєднаних територіях становила 536.632 особи чоловічої статі (Полное собрание законов... т. 24, № 18117). Цивільний губернатор Миклашевич згодом доповідав, що «всю губернию разделено на 12 уездов, кроме губернского города Киева, уездными городами назначил прежде существовавшие: Черкассы, Чигирин, Екатеринополь, Умань, Липовец, Пятигорье, Сквиря, Махновка, Радомысль, Богуславль, Васильков» (Полное собрание законов... т. 24, № 18117). Нові кордони губерній Правобережної України й дещо перегруповано їх повітовий склад було також встановлено цим же указом.

Як бачимо, аналіз низки документів, що стосуються приєднання земель Правобережної України у вказаний період має свої особливості, на які варто наголосити у ході вивчення теми «Українські землі в складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX» на уроці історії України в 9 класі середньої школи.

Продовжуючи вивчати особливості розвитку українських земель зазначеного періоду у складі Російської імперії варто сказати про наступне. Територіальні перерозподіли правобережних губерній тривали до 1804 р. Таку довготривалість реформи можна пояснити тим, що губернатори були наділені правами вносити зміни у повітовий устрій підпорядкованих їм губерній. Зокрема, київський цивільний губернатор Миклашевич «нашёл невыгодным в Екатеринополе быть уездному городу, по низкому и болотистому местоположению, а удобным признать быть оному в Звенигородке в 15 верстах от Екатеринополя на песчаном грунте» (Полное собрание законов... т. 24, № 18317). Цей наказ було виконано взимку 1798 р.

Місто П'ятигори, у 1800 р. теж втратило статус повітового через незручне розташування і майже повну відсутність купецтва. Згідно положенню, у місті через відсутність державних прибутків не могли бути розташовані присутствені місця. Тому, адміністративні установи, були

переведені до містечка Тараща, яке згодом було перейменоване у місто та отримало статус повітового центру адміністративні установи, (Полное собрание законов... т. 26, № 19661).

Богуслав, Липовець, Умань, Махнівка, серед містечок Київської губернії лишались також поміщицькими але, незважаючи на це, вони продовжували залишатися повітовими центрами. Після завершення остаточного перерозподілу території Правобережної України на губернії й виявлення що прикордонні стовпи, як між губерніями, так і на кордонах з сусідніми державами мають дуже різноманітний вигляд, а подекуди відсутні зовсім генерал-прокурору було дано указ проконтролювати процес встановлення нових прикордонних стовпів – покажчиків верст за зразком Ярославської губернії, які були однаковими по всій території імперії (Полное собрание законов... т. 25, № 18543). Процес інкорпорації регіону Російською імперією і введення його до загальноімперської системи адміністративно-територіального поділу тривав ще не одне десятиліття і завершився створенням Київського генерал-губернаторства. Зміни, які періодично відбувалися при територіальному розмежуванні не завжди відповідали економічним і життєвим потребам регіону, що і призводило до нових перерозподілів повітового складу губерній. На приєднаних територіях створення генерал-губернаторства мало сприяти подоланню відцентрових тенденцій та формуванню і утвердженню централізованого управління на території України. Імперська політика здійснювалася за допомогою царських сановників, зокрема генерал-губернаторів, губернаторів із числа генералів, які поєднували військові та цивільні функції, а також зосереджували в руках адміністративну, поліцейську і судову владу. Згідно указу Павла I від 12 грудня 1796 р. «О новом разделении государства на губернии» на зміну намісникам генерал-губернаторам прийшов військовий губернатор. Курс на централізоване управління та стабільність, із запровадженням нової посади, залишався незмінним. Влада у декількох губерніях належала військовому

губернатору. Для київського генерал-губернатора О.А. Беклешова в 1798-1799 рр. Павло I зробив виняток (Шандра, 2005: 51).

Адміністративними реформами Олександра I на початку XIX ст. передбачалося, що генерал-губернаторства існуватимуть лише на окраїнах імперії, але з часом було визначено, що їх необхідність відчутна не лише на прикордонних землях, а й на всій території. Переведення управління на новий, відомчий принцип, за якого кожне міністерство створювало власні місцеві установи, похитнуло становище генерал-губернаторів, хоча й надалі вони призначалися імператором для інспектування управління (Шандра, 2005: 50). «Общее учреждение министерств» було запропоноване М.М. Сперанським і вийшло у 1811 р., яке стало законодавчим актом, що визначав стосунки генерал-губернаторів і міністрів, зокрема й відносини центру і регіонів (Полное собрание законов... т. 31, № 24686). Центральним органам влади підпорядковувалися генерал-губернатори та військові губернатори. На місцях вони й надалі вважалися управлінською структурою верховної влади. Росія надала перевагу централізованому управлінню, хоча пошук оптимальних способів керівництва периферійними регіонами тривав. У 1826 р. тексти проектів і пропозицій про реформування органів влади були передані в урядовий таємний Комітет, який одержав назву «6 грудня 1826 р.». Новий імператор Микола I доручив новоствореному комітету з'ясувати доцільність існування генерал-губернаторств, намісництв. У сформульованих комітетом висновках зазначалося, що генерал-губернаторське правління заважає міністерському, тому необхідно дотримуватися однієї моделі влади. Регламентуючи повноваження генерал-губернаторів Микола I вказав на їхню відповідальність за своєчасний зв'язок зі столицею, ревізійні поїздки, стан поштових станцій та зв'язок (Шандра, 2005: 54). У 1826-1829 рр. губернаторів було підпорядковано генерал-губернаторам.

Закон, за яким місцеві адміністративні структури наділялися особливою силою влади та ліквідовувалася будь-яка відмінність всіх присутствених місць і посадових осіб у західних губерніях, набрав чинності 30 жовтня 1831 р. Департаменти головних судів ставали карними палатами, повітові земські суди – повітовими судами, ліквідовувалися городські суди. Військовий губернатор призначав радників у губернські правління; городничих і поліцмейстерів – цивільний губернатор, погоджуючи свої рішення з міністерствами. Цивільному губернатору та засідателям земських судів надавалося подвійне жалування. Посади підкоморних, возних і хорунжих скасовувалися. Їхні функції перейняли межові суди. За новим положенням запроваджувалися совісні суди. За висновком Державної Ради у Правобережній Україні у судочинство вводилася російська мова на заміну староукраїнської та польської. Цей документ був затверджений імператором (Войтенко, 2008: 81). У південно-західних губерніях 22 січня 1832 р. скасовувався воєнний стан і 24 лютого 1832 р. Київська губернія ввійшла до складу Київського генерал-губернаторства (Полное собрание законов... т. 7, № 5096). Вона була найвпливовішою поміж трьох губерній Київського генерал-губернаторства. В. Левашову, який у той час обіймав посаду Подільського і Волинського військового губернатора, доручалося й управління цивільними справами Київської губернії. Він був учасником військових кампаній, членом Верховного карного суду у справах декабристів, керівником військового суду над повстанцями Семенівського полку. Граф, коли отримав нове призначення, переїхав з Житомира до Києва (Щербак, 2005: 32).

Ставлення Російської імперії до приєднаних від Речі Посполитої губерній змінило польське повстанням 1830-1831 рр. Воно стало однією із причин створення Київського генерал-губернаторства. Від цих подій значно залежали форми і напрями діяльності Київського генерал-губернаторства,

адміністративна діяльність якого тісно поєднувалася з військовою. На посади генерал-губернаторів центральна влада призначала військових державних діячів, які вже мали великий військовий досвід. У 1837 р. указом губернаторам закріплювалося нове правове становище за яким внутрішні губернії управлялися на загальних підставах. Генерал-губернатори за наказом імператора контролювали судові справи, фінансово-фіскальні операції, укладення контрактів. Схвалення розбудови губернських і повітових міст, за указом імператора також доручено генерал-губернаторам (Полное собрание законов... т. 23, № 25803). Функції генерал-губернаторів залишалися до кінця невпорядкованими, хоча і мали статус центральної державної установи та регіональної влади. У таких умовах особливого значення набувала особистість адміністратора. На владні повноваження впливали переконання генерал-губернатора, його політичні погляди, ставлення до регіональних потреб, вміння переконувати імператора та використовувати його оточення для досягнення мети. Генерал-губернатор призначався імператором і наділявся необмеженими повноваженнями, поєднуючи цивільну і військову владу – у його розпорядженні перебували війська, які часто використовувалися для придушення народних повстань. Губернатор, здійснював адміністративні і поліційні повноваження, представляючи вищу урядову владу в губернії. Він спирався на очолюване ним губернське правління, до якого входили віце-губернатор, радники, прокурор і канцелярія. У Києві та губерніях функціонували губернські галузеві установи як місцеві органи відповідних міністерств, які також підпорядковувались губернатору, зокрема, «присутствіє» поліції, суд, казенна палата, рекрутське «присутствіє», а з 1840 р. палата державних маєтностей та інші (Соловійова, 2021: 36).

Про що варто наголосити учням 9-го класу закладу загальної середньої освіти у ході розгляду даної теми так це те, що для державного ладу царської імперії характерною була

відсутність чітко визначеної компетенції більшості установ. Тут можна наголосити школярам, що різні установи одночасно відали одними питаннями управління. У 1775 р. видано законодавчий акт «Учреждения о губерниях», згідно якого губернське правління було органом влади, що здійснювало управління всією губернією, а намісник чи губернатор лише його очолював. З губернського правління підлеглим установам і особам розсилали укази, а від них вимагали рапортів і донесення; з рівними установами (палатами, наказами громадського піклування) губернське правління обмінювалося повідомленнями (Бармак, 2007: 19). Крім губернатора, до складу губернського правління входили два радники. За штатним розписом від 14 листопада 1824 р. була збільшена кількість посад цієї установи на одного радника та одного асесора. Із цих чиновників і складалося загальне присутствіє губернського правління. До його повноважень входило вирішення загальних справ, зокрема нагляд за виконанням законів, ознайомлення (через губернського прокурора) з новими законами, участь у торгах на підряди, загальні розпорядження з усіх питань управління. Київський військовий губернатор повідомляв шефу корпусу жандармів і Міністерству внутрішніх справ у 1827 р. про результати ревізії діяльності установ, а саме губернського правління, казенної палати, кримінального і цивільного департаментів, головного суду, приказу суспільного презирства, міського магістрату (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 2, спр. 215:1-3). Київський військовий губернатор подав 20 лютого 1928 р. Миколі I і міністру юстиції доповідні записки в яких ішлося про спрощення системи діловодства у губернських правліннях, усуненні від виборів дворян, що знаходилися під секретним наглядом та створенні кадетського корпусу в м. Києві (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 2, спр. 436: 1-35). Усі виконавчі справи вирішувала канцелярія губернського правління і складалася вона з таких підрозділів, як експедиції, відділення, столи. 14 листопада 1824 р. видано штатний розпис, який встановив сталий розподіл канцелярії

усіх губернських правлінь на чотири відділення (Полное собрание законов... т. 20, № 14392). Член правління очолював відділення, а до складу канцелярії входив секретар, протоколіст, реєстратор і інші канцелярські клерки. У Циркулярі Міністерства внутрішніх справ і інструкції, що вийшли 19 березня 1831 р. йшлося про обов'язки чиновників губернського правління, зокрема, секретаря, чергового, архіваріуса, ексекютора (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 2, спр. 740: 52-58). Указ Сенату про запровадження нової структури і форми діловодства в губернських правліннях діяв з 24 лютого 1845 р. до 1854 р. (ЦДІАК України. Ф. 442, оп. 1, спр. 6188: 1–356).

У першому відділенні канцелярії губернського правління вирішувалися найбільш важливі справи. Зокрема, оприлюднення законів і постанов, контроль за виконанням губернських розпоряджень, за просуванням справ, за виконанням службових обов'язків чиновниками адміністрації та поліції (призначення на посаду, нагородження державними відзнаками, просування по службі, звільнення, пенсії), ведення протоколів загальних засідань, нагляд за дворянськими, міськими і сільськими становими виборами і навіть вирішення деяких господарських справ (наприклад, встановлення орієнтованих цін на провіант і фураж) (Ткаченко, Грукач, 2021: 75). У архівних матеріалах є справа про розгляд скарги поручика Куликовського на колежського секретаря Васильківського нижнього земського суду про незаконне присвоєння дворянського звання. У ній чиновник Київської губернії Васильківського повіту поручик Куликовський повідомляв Київське губернське правління, Цивільного губернатора, Губернського прокурора і Васильківського повітового стряпчого про незаконне присвоєння секретарем Васильківського нижнього земського суду, колежським секретарем Кириєнком дворянського звання своєму родичу із Полтавської губернії Прилуцького повіту села Симаші Федору Ільчикову (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 5, спр. 1423: 1–4).

Документальні джерела повідомляють, що Київське губернське правління інформувало Київського військового губернатора, керуючого цивільною частиною сенатора Б.Я. Княжніна, про те, що поміщика Радомишльського повіту дворянина Івана Зельського було обрано депутатом головного суду цивільного департаменту заочно на 3 роки, але він не приступив до виконання своїх обов'язків. Депутат дворянського депутатського зібрання Уманського повіту поміщик Метлицький, не пояснюючи причин, просив звільнити його з посади. Поміщик Фелікс Березовський був обраний депутатом департаменту головного суду на місце померлого депутата Стрінжи, але приступив із запізненням до виконання своїх обов'язків. (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 5, спр. 1423: 5-13). Якщо перше відділення канцелярії вирішувало загальні адміністративні справи губернії, то через друге відділення губернатор керував поліцією губернії. Друге відділення займалося справами загального порядку та громадського спокою в регіоні. Відділення здійснювало нагляд за особами, які проживали в губернії і перебували під наглядом поліції. Значне місце в діяльності цього відділення займали розпорядження щодо розшуку дезертирів з армії чи селян-втікачів. На прохання поміщиків непокірних кріпосних селян віддавали в рекрути та відправляли їх на поселення до Сибіру. Чинovníки другого відділення вели також справи пов'язані з паспортами, справи про розкольників, деякі справи так званої «господарської поліції», зокрема про стан доріг і мостів, пошт і поштових станцій, охорону народного здоров'я тощо.

Про покарання різками і взяття під арешт селян Таращанського повіту села Великі Волиняни Демчука і Кругляка за втечу від поміщика йшлося у рапорті Київського головного суду від 7 березня 1810 р. (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 1, спр. 1147: 2). Коло архівних матеріалів, зокрема укази Сенату, свідчать про прохання поміщиків віддавати селян за крадіжки в солдати.

Пов'язувало губернатора із судом, керувало проведенням слідства у поліцейських установах, вело справи по нагляду за рухом судової частини, справи щодо виконання судових вироків, брало участь у визнанні осіб божевільними, управляло місцевими в'язницями – третє відділення канцелярії губернського правління. Господарсько-фінансовими справами займалося четверте відділення. Ця установа робила переписи населення, опікувалася станом промисловості і сільського господарства, керувала будівництвом казенних будинків, земськими та міськими повинностями, контролювала збір податків. Губернське правління виконувало функції канцелярії при губернатору, хоча обов'язковість спільного управління губернією губернатором і губернським правлінням неодноразово підтверджувалося законодавчо.

Висновки. Підсумовуючи варто наголосити, що у перші роки XIX ст. російський уряд визначався з системою адміністративно-територіального облаштування правобережних українських земель. Шукав підходи, реалізація яких сильно розтяглася в часі, головним чином через людський фактор. Вироблена ж ним формула реформування системи управління землями Правобережної України, зокрема й Київської губернії мала свої особливості, а точніше недоліки, які головним чином стосувалися централізації влади монарха при цьому дуже часто ставлячи українські землі у невідгдане економічне становище. Апогеєм централізації влади стало утворення Київського генерал-губернаторства зразка 1832 р. після польських повстань 1830-1831 рр., що лише погіршило становище українських земель.

Разом з тим, аналіз низки архівних матеріалів та нормативно-правових документів із вказаної тематики повинен допомогти при формуванні історико-предметних компетентностей в учнів, а саме: хронологічну, просторову та інформаційну. Зокрема, хронологічна покликана сформувати вміння краще орієнтуватися в часі та розглядати історичні події та факти в розрізі конкретних умов, в яких розвивалась країна

чи суспільство. Просторова – формує вміння орієнтуватися у просторі, особливо за умов використання географічних карт на уроках історії. Інформаційна повинна навчити учнів працювати з джерелами та інтерпретувати їх зміст.

Таким чином, аналіз джерел і наукової літератури по темі територіально-адміністративного розвитку України в кінці XVIII – першій половині XIX ст., на нашу думку, посилить обізнаність вчителів у процесі добору текстів історичних документів, а учням дасть змогу максимально розвинути свої здібності, вдосконалити вміння та навички роботи з інформаційними джерелами та навчитися самостійно використовувати й здобувати потрібні знання. Зокрема, вміння користуватися архівними матеріалами у ході навчання чи то підготовки до якогось навчального заходу збільшує інструментарій як вчителя так і учня. Це в свою чергу впливає на якість навчання, яка проявляється у розвитку культурного мислення учнів, спонукає їх до більш активної діяльності у ході навчання, формує історичні компетентності за умов системного використання джерел у ході навчання та дозволить пролити світло у спірних питаннях історії України кінця XVIII – першій половині XIX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бармак М. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль, 2007. 512 с.
2. Весь Юго-Западный край. Киев, 1913. 189 с.
3. Войтенко Ю.М. Еліта Правобережної України в російському імперському суспільстві: політико-соціальні виміри (1793-1832 рр.) : дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2008. 221 с.
4. Державна служба в Україні в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: Збірник текстів виступів на науково-практичній конференції. Головне управління державної служби України. За заг. ред. А. Вишневського. Київ:

Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського союзу, 2009. 116 с.

5. Історія державної служби в Україні у 5-ти томах. За заг. Ред. О. Аркуша, О. Бойко, Є. Бородіна та ін.; відп. ред. Т. Мотренко, В. Самолій. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т.1. 544 с.

6. Кузнець Т.В. Населення Уманщини в XIX – на початку XX ст. Київ, 2005. 245 с.

7. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собрание первое с 1649 по 12 декабря 1825 г. / Под ред. М.М. Сперанского. Санкт-Петербург, 1830. Т. 24. 872 с.

8. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т.26. 880 с.

9. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т.25. 932 с.

10. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т.31. 941 с.

11. ПСЗРИ. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1830-1885. Т.7. 1414 с.

12. ПСЗРИ. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1830-1885. Т.23. 534 с.

13. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т.20. 1041 с.

14. Центральний державний історичний архів України м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф.533 Киевский военный губернатор. Оп.2., 1827, спр.215, Донесение Киевского военного губернатора. 35 арк.

15. ЦДІАК України. Ф. 533, оп.2, 1828-1829, спр. 436. Докладные записки Николаю I Киевского военного губернатора. 36 арк.

16. ЦДІАК України, Ф. 533, оп. 2, 1831, спр. 740. Циркуляр Министерства внутренних дел от 19 марта 1831 г. 52 арк.

17. ЦДІАК України. Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернаторства. Оп. 1, 1845-1854 г, спр.6188. Дело по указу Сената о введении новой структуры и форм делопроизводства в губернских правлениях 24 февраля 1845г. – 27 февраля 1854 г. 356 арк.

18. ЦДІАК України. Ф. 533, оп.5. 1829-1831, спр.1423. Дело о разборе доноса поручика Куликовского на коллежского секретаря Васильковского нижнего земского суда о незаконном присвоении звания дворянина. 96 арк.

19. ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 1, 1810, спр. 1147. Предписание Киевскому губернскому правлению от 13 июля 1810 г. 22 арк.

20. Соловійова Т. Київщина на перехресті епох: люди, події, факти. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. 225 с.

21. Ткаченко О., Грукач В. Право і влада в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: особливості функціонування. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. 221 с.

22. Шандра В. Державна служба в українських губерніях Російської імперії. Державна служба в Україні в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: Збірник текстів виступів на науково-практичній конференції. Головне управління державної служби України. За заг. ред. А. Вишневського. Київ: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. С. 91-99.

23. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ ст. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2005. 427 с.

24. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму на Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Київ: ПЦ «Ризографіка», 2005. 616 с.

REFERENCE

1. Barmak, M. (2007). Formuvannya vladnykh instytutsiy Rosiys'koyi imperiyi na Pravoberezhniy Ukrayini (kinets' ХVІІІ – persha polovyna ХІХ st.). [Formation of power institutions of the Russian Empire on the Right Bank of Ukraine (late ХVІІІ – first half of the ХІХ century)]. Ternopil', [in Ukraine].

2. Ves' Yugo-Zapadnyy kray. (1913). [The entire southwestern region]. Kiev, [in Ukraine].

3. Voytenko, Yu.M. (2008). Elita Pravoberezhnoyi Ukrainy v rosiys'komu impers'komu suspil'stvi: polityko-sotsial'ni vymiry (1793-1832 rr.). [The Elite of Right-Bank Ukraine in Russian Imperial Society: Political and Social Dimensions (1793-1832)]. Candidate's thesis. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu, [in Ukraine].

4. Vyshnevs'koho, A. (Ed.). (2009). Derzhavna sluzhba v Ukraini v istorychnomu konteksti: problemy stanovlennya ta rozvytku: Zbirnyk tekstiv vystupiv na naukovo-praktychniy konferentsiyi [Civil Service in Ukraine in the historical context: problems of formation and development: Collection of texts of speeches at the scientific-practical conference]. Holovne upravlinnya derzhavnoyi sluzhby Ukrainy. Kyiv: Tsentr adaptatsiyi derzhavnoyi sluzhby do standartiv Yevropeys'koho soyuzu, 2009, [in Ukraine].

5. Arkusha, O., Boyko, O., Borodina, Ye., Motrenko, T., & Smoliy V. (Ed.). (2009). Istoriya derzhavnoyi sluzhby v Ukraini. [History of civil service in Ukraine]. Kyiv: Nika-Tsentr. (Vols.1-5). Vol.1, [in Ukraine].

6. Kuznets', T.V. (2005). Naseleennya Umanshchyny v XIX – na pochatku XX st. [The population of Uman region in the XIX – early XX centuries]. Kyiv, [in Ukraine].

7. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.24, [in Russian].

8. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.26, [in Russian].

9. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.25, [in Russian].

10. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.31, [in Russian].

11. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (1830-1885). [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie vtoroe. 12 dekabrya 1825 – 28 fevralya 1881 gg. (Vols.1-55). Sankt-Peterburg, Vol.7, [in Russian].

12. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (1830-1885). [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie vtoroe. 12 dekabrya 1825 – 28 fevralya 1881 gg. (Vols.1-55). Sankt-Peterburg, Vol.23, [in Russian].

13. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.20, [in Russian].

14. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F.533 Kievskiy voenny gubernator. Op.2., 1827, spr.215, Donesenie Kievskogo voennogo gubernatora. 35 ark. [in Ukraine].

15. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F. 533, op.2, 1828-1829, spr. 436. Dokladnye zapiski Nikolayu I Kievskogo voennogo gubernatora. 36 ark. [in Ukraine].

16. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F. 533, op. 2, 1831, spr. 740. Tsirkulyar Ministerstva vnutrennikh del ot 19 marta 1831 g. 52 ark. [in Ukraine].

17. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. 442. Kantselyariya Kievskogo, Podol'skogo i Volynskogo general-gubernatorstva. Op. 1, 1845-1854 g, spr.6188. Delo po ukazu Senata o vvedenii novoy struktury i form deloproizvodstva v gubernskikh pravleniyakh 24 fevralya 1845g. – 27 fevralya 1854 g. [The case under the decree of the Senate on the introduction of a new structure and forms of office work in the provincial boards on February 24, 1845 – February 27, 1854]. 356 ark. [in Ukraine].

18. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F. 533, op.5. 1829-1831, spr.1423. Delo o razbore donosa

poruchika Kulikovskogo na kolezhskogo sekretarya Vasil'kovskogo nizhnego zemskogo suda o nezakonnom prisvoenii zvaniya dvoryanina. [The case of the analysis of the denunciation of Lieutenant Kulikovsky against the collegiate secretary of the Vasilkovsky Lower Zemstvo Court about the misappropriation of the title of nobleman]. 96 ark. [in Ukraine].

19. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F. 533, op. 1, 1810, spr. 1147. Predpisanie Kievskomu gubernskomu pravleniyu ot 13 iyulya 1810 g. 22 ark. [in Ukraine].

20. Solovyova, T. (2021). Kyivshchyna na perekhresti epokh: lyudy, podiyi, fakty [Kyiv region at the crossroads of epochs: people, events, facts]. Pereyaslav: Dombrovs'ka Ya.M., [in Ukraine].

21. Tkachenko, O. & Hrukach, V. (2021). Pravo i vlada v Ukrayini v kintsi XIX – na pochatku XX st.: osoblyvosti funktsionuvannya [Law and power in Ukraine in the late nineteenth – early twentieth century: features of functioning]. Pereyaslav: Dombrovs'ka Ya.M., [in Ukraine].

22. Shandra, V. (2009). Derzhavna sluzhba v ukrayins'kykh huberniyakh Rosiys'koyi imperiyi. [Civil service in the Ukrainian provinces of the Russian Empire]. Derzhavna sluzhba v Ukrayini v istorychnomu konteksti: problemy stanovlennya ta rozvytku: Zbirnyk tekstiv vystupiv na naukovo-praktychniy konferentsiyi. Holovne upravlinnya derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny. (pp. 91-99). Kyiv: Tsentr adaptatsiyi derzhavnoyi sluzhby do standartiv Yevropeys'koho Soyuzu, [in Ukraine].

23. Shandra, V.S. (2005). Heneral-hubernatorstva v Ukrayini: XIX – pochatok XX st. [Governor-General's Office in Ukraine: XIX – early XX centuries.]. Kyiv: NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny, [in Ukraine].

24. Shcherbak, N.O. (2005). Natsional'ne pytannya v politytsi tsaryzmu na Pravoberezhniy Ukrayini (kinets' XVIII – pochatok XX st.). [National question in the policy of tsarism in the Right Bank Ukraine (late XVIII – early XX centuries.)]. Kyiv: PTs «Ryzohrafika», [in Ukraine].

АНОТАЦІЯ

Актуальність теми дослідження спричинена пошуком магістральних шляхів розвитку сучасної історичної освіти. Сьогодні вимоги до процесу навчання, особливо в старших класах, потребують певної систематизації методичних прийомів роботи. Взаємодія вчителя та учнів в результаті використання різних засобів залучення та опрацювання історичних документів повинна бути спрямована на формування таких умінь та навичок, які б дозволили учням самостійно здобувати знання з різноманітних джерел та правильно використовувати їх у подальшій діяльності.

Залучення до навчального процесу документів по темі територіально-адміністративного розвитку Київської губернії в кінці XVIII – першій половині XIX ст., у сучасних умовах спричинена потребою розуміння учнями складних та неоднозначних процесів у різних сферах життя українського суспільства, які були породжені у досліджуваній нами період, коли Російська імперія активно проводила в українських губерніях, зокрема у правобережних, нещодавно приєднаних від Речі Посполитої, політику зросійщення та інкорпорації. Необхідність дослідження джерел по темі статті спричинена також потребою реформування системи сучасного державного управління, проведення реформи з децентралізації влади та організації ефективної виконавчої влади в Україні на всіх рівнях.

Важливу роль у цьому напрямі покликаний відіграти людський фактор, оскільки в сучасних державних установах трапляються випадки непрофесіоналізму та зловживання службовим становищем. У зв'язку з цим слід переглянути законодавче регулювання адміністративного, судового апаратів, професійні й моральні засади діяльності державних службовців. У процесі реформування варто звернутися як до власних традицій, так і до європейського досвіду.

Ключові слова: *документи, навчальний процес, методичні прийоми, губернія, законодавство, територіально-адміністративний розвиток.*